

Uticaj demografskih promena i održivosti na razvoj turističke destinacije

The impact of demographic change and sustainability on tourism destination development

D.Petrović, Univerzitet Sinergija

Sažetak— Zbog brzog širenja turizma, tradicionalne turističke destinacije, kao i one u razvoju, suočavaju se sa sve većim pritiskom na njegovo prirodno okruženje, kulturno i društveno-ekonomsko okruženje. Turizam je perspektivan sektor za razvoj u zemljama sa velikim prirodnim okruženjem, ali ipak, njegov snažan razvoj može izazvati velike društvene poremećaje i povećan pritisak na životnu sredinu i ekologiju. Potražnja turista za resursima konkuriše potrebama lokalnog stanovništva i često dovodi do socijalnih nejednakosti i nepravdi.

Utjecaji turizma su ambivalentni. S jedne strane, ima veoma pozitivnu i važnu ulogu u društveno-ekonomskom razvoju mnogih zemalja, poboljšanju međunarodnih odnosa i uspostavljanju mira u svijetu, a s druge strane, mnoge turističke destinacije doživjele su negativne efekte turizma na životne sredine, kulture i društva.

Ključne riječi – demografske promjene; održivost; ljudski uticaj; uticaj turizma

Abstract – Due to the rapid expansion of tourism, traditional tourist destinations as well as developing ones face increasing pressure on its natural environment, cultural and socio-economic environment. Tourism is a promising sector for development in countries with large natural environments, but nevertheless, its strong development can cause major social disruptions and increased pressure on the environment and ecology. Tourists' demand for resources competes with the needs of the local population and often leads to social inequalities and injustices. The impacts of tourism are ambivalent. On the one hand, it has a very positive and important role in the socio-economic development of many countries, improving international relations and establishing peace in the world, and on the other hand, many tourist destinations have experienced the negative effects of tourism on the environment, cultures and societies.

Keywords – demographic change; sustainability, human impact, tourism impact

I. UVOD

Predmet izučavanja turizma obuhvata sve njegove funkcije u savremenom društvu. Jedna grupa tih funkcija ima društveni karakter, a druga ekonomski karakter. Osim ovih funkcija turizma, posebno je važno istaknuti uticaj turizma na životnu sredinu, i obrnuto, a posebno iz razloga što osnovu za razvoj

turizma predstavljaju prirodne atraktivnosti. Turističke destinacije, odnosno mjesta koja raspolažu sa nekom prirodnom atrakcijom privlače turiste i imaju komparativnu prednost za razvoj turizma u odnosu na ostale destinacije.

Nekontrolisana eksploatacija prirodnih resursa je dovela do smanjenja kvaliteta i sposobnosti obnavljanja tih resursa. U tom momentu je masovni turizam dostigao svoj vrhunac, i kao posledica ovakvog trenda javila se neophodnost podizanja svijesti o značaju veze između turizma i životne sredine. Zahvaljujući primjeni principa održivosti, došlo je do usaglašavanja ciljeva razvoja turizma i očuvanja prirodnih resursa i životne sredine. Ideja za održivi turizam je nastala dosta ranije, prije nego što je i sam termin održivi turizam postao popularan. Održivi turizam se definiše kao turizam koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.

Velika pažnja se danas posvećuje održivosti turizma i njegovom održivom razvoju. Održivi turizam je "turizam koji u potpunosti poštuje svoje sadašnje i buduće ekonomske, društvene i ekološke uticaje, istovremeno obezbjeđujući potrebe posjetilaca, turizma kao privredne djelatnosti, i lokalnih zajednica uz očuvanje životne sredine".¹

U Republici Srpskoj, kao i u većini evropskih i svjetskih zemalja, dešavaju se značajne demografske promjene, koje se ogledaju u smanjenju i starenju stanovništva i promjeni njegove strukture. Starenje stanovništva je jedan od bitnih demografskih i socijalnih problema. Takođe, smanjenje broja stanovnika, kao i promjena strukture porodice, u velikoj mjeri utiču na socijalnu politiku, koja mora rješavati brojne negativne posledice koje iz takvog razvoja proizilaze.

Glavni razlozi starenja stanovništva su opadanje stope nataliteta i povećanje stope mortaliteta. Sa ovim problemom se danas susreću kako razvijene zemlje, tako i zemlje u tranziciji.

Vrlo važan uzrok demografskih promjena jesu i migracije stanovništva, posebno iseljavanje mladih ljudi, jer doprinosi starenju stanovništva.

Sa druge strane, u nerazvijenim zemljama dolazi do ogromnog povećanja broja stanovništva. Sve navedene

¹ Svjetska turistička organizacija UNWTO, 2005.

demografske promjene itekako utiču na razvoj turizma kao djelatnosti.

II. DEMOGRAFSKE PROMJENE

Trenutna svjetska populacija u momentu istraživanja iznosi 7.738.234.555 stanovnika, i taj se broj konstantno velikom brzinom povećava, tako da rast populacije ove godine iznosi 65.079.689 stanovnika.² Ovakav trend porasta svjetske populacije, dovodi do različitih mišljenja kada je u pitanju opstanak ljudske populacije. Prema jednom mišljenju, ljudska populacija je već postala uzrok iscrpljivanja prirodnih resursa i degradacije životne sredine, a prema drugom mišljenju, ljudska genijalnost i tehnološka razvijenost mogu da povećaju nosivi kapacitet životne sredine i da omoguće prevazilaženje problema, poput ubrzanog rasta ljudske populacije i degradacije životne sredine.

Stanovništvo je najvažniji faktor društveno– ekonomskog razvoja neke zemlje, jer je izvor radne snage. Radna snaga određuje smjer i tempo razvoja privrede. Na taj se način stvaraju manje ili više poželjni uslovi za život na nekoj teritoriji, bilo da je riječ o opštini ili državi. Stanovništvo se iz godine u godinu mijenja pod uticajem različitih faktora. Promjene mogu biti brojčane, ukoliko broj stanovnika raste ili opada, a isto tako može biti i promjena u samoj strukturi. Te su dvije promjene najčešće u međuzavisnosti.³

Osim prirodnog kretanja broja stanovnika, susrećemo se sa migracijama stanovništva, koje je prisutno u cijelom svijetu, a posebno izraženo u zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. U Bosni i Hercegovini, kao i Republici Srpskoj, poslednjih godina je zabilježen pad nataliteta, kao i proces generacijske depopulacije. Najčešći uzrok selidbe stanovništva kako unutar, tako i izvan granica države, jesu poteškoće pri zapošljavanju. Upravo ta skupina stanovništva, kojima je potrebno zaposlenje i jeste skupina neophodna za povećanje nataliteta. Emigracijom stanovništva iz države se ne gubi samo na brojnosti stanovništva. Emigracija stanovništva je daleko veći problem, jer utiče na opadanje nataliteta, povećava se starost stanovništva, što dugoročno znači da se smanjuje broj radno sposobnog stanovništva. Problem migracija je problem cjelokupnog društva, a rješenje ovog problema se nalazi u povećanju zaposlenosti, jer veliki broj vanjskih migracija se događa upravo zbog potrage za poslom.

Raspravljajući o smanjivanju depopulacije, najčešće se kao faktor revitalizacije navodi turizam. Njegov bi razvoj u emigracionim područjima sa redukovanim demografskim potencijalima, ali sa očuvanim prirodnim vrijednostima i bogatim etno nasleđem, vjeruje se, ne samo zaustavio iseljavanje, već, eventualno, doveo do povratnih migracija i ekonomskog oporavka.⁴

² <https://www.worldometers.info/hr/>, 20. oktobar, 2019. god. u 7:24h.

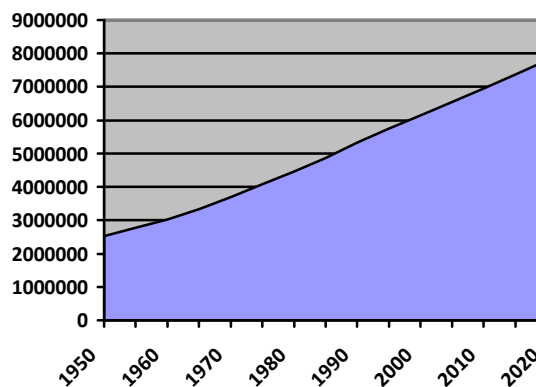
³ Lamza Maronić, M., Tokić, I., (2012): Uticaj demografskih čimbenika na društveno-ekonomski razvoj Hrvatske, str.264.

⁴ Pašalić, D., Pašalić, S. (2016): Uticaj turizma i demografskih resursa na održivi razvoj Republike Srpske. Sinergija University International Scientific Conference, str.8.

TABELA 1 BROJ STANOVNIKA U SVIJETU U PERIODU 1950.-2020.GOD.

Godina	Broj stanovnika u svijetu
1950	2 536 431
1955	2 773 020
1960	3 034 950
1965	3 339 584
1970	3 700 437
1975	4 079 480
1980	4 458 003
1985	4 870 922
1990	5 327 231
1995	5 744 213
2000	6 143 494
2005	6 541 907
2010	6 956 824
2015	7 379 797
2020	7 794 799

Izvor: <https://www.worldometers.info/hr/>

Sl. 1. Slika porasta broja stanovnika u svijetu u periodu 1950.-2020.god.

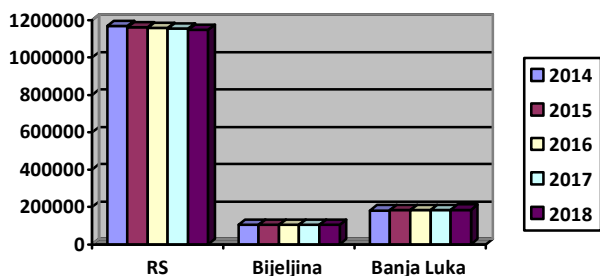
Tabela 1 i slika 1. pokazuju porast broja stanovnika u svijetu u periodu od 1950. do 2020.godine. Evidentan je veliki poras broja stanovnika u svijetu, koji je posebno izražen u nerazvijenim zemljama.

TABELA 2 BROJ STANOVNIKA ZA PERIOD 2014.-2018.

U REPUBLICI SRPSKOJ I NAJVEĆIM GRADOVIMA

God.	Broj stanovnika		
	Republika Srpska	Bijeljina	Banja Luka
2014	1 167 082	104 098	180 961
2015	1 162 164	104 134	181 956
2016	1 157 516	104 019	182 848
2017	1 153 017	104 008	183 557
2018	1 147 902	103 983	184 257

Izvor: Bilten Turizam, 2019. Republički zavod za statistiku

Sl. 2. Grafički prikaz tabele 2.

Tabela 2 i slika 2. pokazuju broj stanovnika u periodu od 2014. do 2018.godine, u Republici Srpskoj i najvećim gradovima, Banja Luci i Bijeljini. Evidentno je opadanje broja stanovnika, uzrokovano padom nataliteta, ali i vanjskim migracijama stanovnika.

III. POSLEDICE RAZVOJA MASOVNOG TURIZMA

Sa privrednim razvojem, nakon Drugog svjetskog rata, masovni turizam je doživio procvat, uključujući sve slojeve stanovništva. Uglavnom se turistički promet obavljao tokom godišnjih odmora, naročito ljeti, mada su se sa razvojem planinskih turističkih destinacija, turistička kretanja sve više javljala i zimi. Za prihvatanje tako velikog broja turista, bilo je potrebno izgraditi ogromnu infrastrukturu i smještajne kapacitete, što je u mnogim područjima izazvalo brojne degradacije prostora i utvrđen je cijeli niz ekonomskih, prostorno-ekoloških i socio-kulturnih negativnih uticaja, što se posebno ogleda u društvenim troškovima razvoja turizma. Za ovakav razvoj turizma bile su pogodne one turističke destinacije koje su raspolagale prirodnim bogatstvima, poput primorskih, planinskih i banjskih krajeva.

U periodu od pedesetih do osamdesetih godina prošlog vijeka, mnoge zemlje i turistička preduzeća usmjeravale su svoju pažnju na ekonomske aspekte razvoja turizma, odnosno njegove direktne, indirektno i multiplikativne efekte koje ima potrošnja domaćih i stranih turista na ekonomiju. Sve to je prouzrokovalo zapostavljanje pitanja uticaja turističkog razvoja na društvo, životnu sredinu i same turiste. Brojni su primjeri negativnih uticaja razvoja turizma, zbog kojih su mnoge destinacije izgubile svoju unikatnost i izvornost: degradiranje prirodnog ambijenta i prirodnih aktivnosti, uništavanje prostora za potrebe turističke gradnje, komercijalizacija kulturno-istorijskog i drugog nasleđa, zanemarivanje kulturnih i antropoloških specifičnosti i razlika i sl.

Promjene koje su se dogodile na svjetskom turističkom tržištu, početkom osamdesetih godina prošlog vijeka, snažno su uticale na transformaciju turističkih tokova, uglavnom u kvalitativnom pogledu, odnosno djelovale su na strukturu turističke potrošnje, na ponašanje turista i odnose različitih faktora turističkog sistema u pravcu uravnoteženog razvoja turizma, uz ravnopravan tretman ekonomskih, socijalnih i

ekoloških komponenti. Turizam je postao humaniji i više okrenut pojedincu. To je dovelo do stvaranja novih vrsta turizma, kao što su: ekološki, gradski, kulturni, avanturistički, sportski, kongresni, vjerski i drugi. Kao turističke destinacije sve više se pojavljuju prostori sa relativno neizmenjenom prirodnom sredinom, a takođe i ruralni prostori sa očuvanom autohtonom agrarnom proizvodnjom.⁵

Masovni turizam predstavlja najveći segment tržišta, uprkos razvoju niza novih oblika održivog turizma od osamdesetih godina XX vijeka. Jedan od najznačajnijih problema u ovoj fazi razvoja turizma predstavlja konsolidacija masovnog turizma. Osnovu politika koje se u pravcu inoviranja masovnog turizma sprovode u svijetu, predstavlja podmlađivanje destinacije i njenog turističkog proizvoda. Najčešće se radi o destinacijama koje su dostigle zrelu fazu. Najčešći problemi koji su zadesili ove destinacije su: opadanje broja stranih posjetilaca, koncentracija aktivnosti u vremenu i prostoru, pogoršanje stanja životne sredine, stagnacija potrošnje pri istom ili većem ukupnom broju turista i sl. Neke destinacije se opredjeljuju na novi diverzifikovan proizvod, dok druge destinacije biraju osvježavanje postojećeg proizvoda masovnog turizma. Podmlađivanje je zamišljeno kao bitan činilac povećanja konkurentnosti i održivog funkcionisanja. Ovde kvalitet ima dvostruko značenje: viši kvalitet za tradicionalni turistički proizvod i novi kvalitetan proizvod koji privlači „kvalitetnije“ posjetioce. Ova dvostruka interpretacija kvaliteta reflektuje dva glavna cilja izabrane politike.⁶

IV. POJAM ODRŽIVOG RAZVOJA

Pojam održivog razvoja se prvi put spominje 70.-ih godina, a zabrinutost za životnu sredinu još početkom 60.-ih godina dvadesetog vijeka. Ideja o održivosti je prvi put spomenuta 1980.godine u „Strategiji očuvanja svijeta“. Svjetska komisija za životnu sredinu i razvoj je 1987.godine dala prvu zvaničnu definiciju održivog razvoja u svom izvještaju „Naša zajednička budućnost“.

Održivi razvoj podrazumijeva razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Suština održivosti jeste u pronalaženju prave mjere, tj. balansa između razvoja turizma i turističkih područja, s jedne strane, i zaštite i očuvanja životne sredine, resursa i vrijednosti područja i lokalnih zajednica, sa druge.⁷

Razlikuju se tri osnovne dimenzije održivog turizma, i to:⁸

1. envajeronmentalna održivost – podrazumijeva razvoj kompatibilan sa održavanjem osnovnih ekoloških

⁵ Popesku, Jovan (2011): *Menadžment turističke destinacije*. Beograd, Univerzitet Singidunum, str.3.

⁶Jegdić, V.(2012):*Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, str.19.

⁷ Swarbrooke, J., (2005): *Sustainable tourism Management*. CABI Publishing, str.47.

⁸ Maksin M., Pucar M., Korać M., Milijić S., (2009). *Menadžment prirodnih i kulturnih resursa u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum, str.21.

procesa i biološke raznovrsnosti, očuvanjem prirodnog nasleđa i prirodnih turističkih resursa, zaštitom i racionalnim korištenjem prirodnih resursa i zaštitom životne sredine,

2. sociokulturna održivost – podrazumijeva razvoj koji uvažava socijalnu jednakost i pruža jednake mogućnosti svima (turistima, zaposlenima i lokalnom stanovništvu), podržava očuvanje i jačanje socijalnog integriteta, kulturnog identiteta i tradicionalnih vrijednosti lokalne zajednice, i
3. ekonomska održivost – podrazumijeva ekonomski efikasan razvoj turizma i turističkog područja i finansijsku podršku implementaciji izabrane strategije održivog razvoja turizma.

V. ODRŽIVOST U FUNKCIJI RAZVOJA TURISTIČKE DESTINACIJE

Jednom kada turistička destinacija počne da se razvija i sazrijeva, ona tada ulazi u ciklus evolucije tržišta. Bilo da je razvoj pažljivo planiran ili da se dogodio tokom vremena, u nekom trenutku u vremenu može biti postignut nivo zasićenosti, bilo prirodnog ili društvenog okruženja ili infrastrukture. Kada se to zasićenje desi, kvalitet turističkog proizvoda će opasti, sa negativnim uticajem na okruženje i lokalnu zajednicu. Kako kvalitet atrakcije i/ili odredišta opada, tako će opadati i broj turista koji ga posećuju, kao i njihov nivo zadovoljstva. Tipičan primer ovog procesa obuhvata sledeće:⁹

- ugrožavanje životne sredine, zbog ubrzanog razvoja i intenzivne upotrebe;
- zagađenje plaža, jezera, rijeka i podzemnih voda usled nepravilne kanalizacije i odlaganja čvrstog otpada;
- vidljive gomile loše dizajniranih, nametljivih objekata i znakova;
- saobraćajna zagušenja i zagađenja;
- nedovoljan kapacitet komunalnih usluga, kao što je snabđivanje vodom, električnom energijom i telekomunikacijama tokom špica sezone;
- promjene u tradicionalnom načinu korišćenja zemljišta, gubitak otvorenog prostora, raseljavanje stanovnika i pogoršanje karaktera zajednice;
- oštećenja arheoloških i istorijskih lokaliteta usled prekomerne upotrebe ili lošeg upravljanja;
- ogorčenost između domaćeg stanovništva i turista zbog prekomerne gužve;
- socijalni problemi, uključujući kriminal, narkomaniju i sl.

Turizam je vrlo dinamična kategorija i predstavlja kretanje koje se odvija prema kvalitetnom prostoru, odnosno

⁹ Smits, R., (2003): *Sustainable Tourism – Destination Development*, HVS International Journal, str.3.

destinacijama. Zbog toga je neophodno sagledati kvalitet i raznovrsnost destinacija koje privlače turiste. Atraktivnost prostora je, vrlo često, odlučujući faktor pri donošenju odluke o turističkim kretanjima. Postojanje prirodnih i antropogenih atraktivnosti uticalo je na to da određene destinacije počnu da privlače turiste. Elementi u konceptu stratejskog upravljanja određenom destinacijom jesu definisanje vrste i oblika turističke atraktivnosti, kao i njen kvalitet. Uspješan razvoj turističke destinacije pretpostavlja postojanje određenog turističkog proizvoda koji se može plasirati na adekvatno turističko tržište. Turistički proizvod i njegovo oblikovanje zavisi od vrste turističke destinacije. S druge strane, savremeni razvoj turizma nameće stalnu potrebu za mijenjanjem, novim osmišljavanjem i stvaranjem novih atraktivnosti pri formiranju turističkog proizvoda.¹⁰

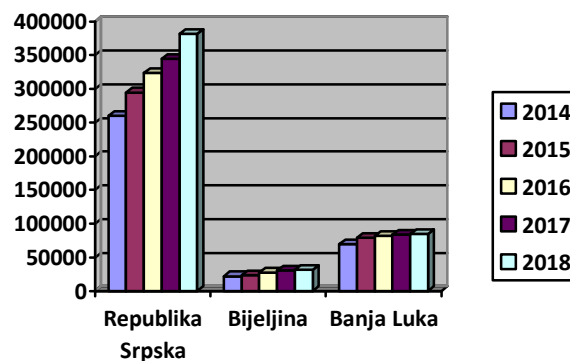
Kada destinacije dostignu kritičnu fazu ograničenja kapaciteta, onda interesovanje za njih može da stagnira ili opada. Međutim, ako se preduzmu odgovarajuće mjere, destinacije takođe mogu biti podmlađene.¹¹

Koncept održivog razvoja turizma treba da predstavlja osnovu dugoročnog razvoja u okviru turističkih destinacija. Da bi se mogao obezbijediti razvoj turizma na nivou turističkih destinacija na dugoročnoj osnovi, potrebno je proučiti faze razvoja i promjene koje su pratile turizam kroz vremenski period.

TABELA 3

God.	Dolasci i noćenja turista		
	Republika Srpska	Bijeljina	Banja Luka
2014	1 167 082	104 098	180 961
2015	1 162 164	104 134	181 956
2016	1 157 516	104 019	182 848
2017	1 153 017	104 008	183 557
2018	1 147 902	103 983	184 257

Izvor: Bilten Turizam, 2019. Republički zavod za statistiku

Sl. 3. Grafički prikaz table 3.

¹⁰ Čerović, S., (2009): *Stratejski menadžment u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum, str.173.

¹¹ Smits, R., (2003): *Sustainable Tourism – Destination Development*, HVS International Journal, str.3.

Tabela 3 i slika 3. pokazuju broj stanovnika u periodu od 2014. do 2018.godine, u Republici Srpskoj i najvećim gradovima, Banja Luci i Bijeljini. Evidentno je opadanje broja stanovnika, uzrokovano padom nataliteta, ali i vanjskim migracijama stanovnika.

VI. ZAKLJUČAK

Demografske promjene utiču na razvoj turističke destinacije, i obrnuto, razvoj turističke privrede svojim ekonomskim efektima stimulira demografski razvoj. Turizam, kao brzorastuća privredna djelatnost, može da pospješi ekonomski i demografski razvoj.

Mjesto, odnosno predeo u kome se nalazi suštinski određuje turističku destinaciju i njenu atraktivnost. Za turiste iz razvijenih, urbanih sredina naročito su atraktivne destinacije sa očuvanim prirodnim karakteristikama. Turizam koji se nekontrolisano razvija može u velikoj mjeri da ugrozi predjele, prvenstveno degradacijom biodiverziteta, vodnih resursa i estetskih odlika. Ekološki problemi su globalni problemi i na tom nivou održivi razvoj je znatno promijenio globalnu svijest kada je riječ o značaju životne sredine. Održivi razvoj je proces koji dozvoljava da se razvoj ostvaruje bez degradiranja ili iscrpljivanja onih resursa na kojima se zasniva. To je, generalno gledajući, moguće ostvariti ili upravljanjem resursima na način da se oni mogu samoobnavljati u mjeri u kojoj se koriste ili većom zastupljenošću i upotrebom resursa kod kojih je period regeneracije kratak. Takvim pristupom, resursi mogu da služe budućim, u istoj mjeri, kao i sadašnjim generacijama.

Kako bi se ciljevi održivog turizma ostvarili i dali rezultate, neophodno je pridržavati se osnovnih principa, koji predstavljaju okvir i uputstvo za praktično djelovanje. Principi predstavljaju osnovna uputstva za razvoj održivog turizma i njihovom primjenom se mogu promijeniti etički stavovi i ponašanje svih učesnika turističke djelatnosti kao preduslov za ostvarivanje koncepcije održivog turizma. Principi održivog turizma su:

- 1) sadašnje generacije treba da uvažavaju pravo budućih generacija da zadovoljavaju svoje turističke potrebe,
- 2) neophodnost usklađivanja interesa između subjekata koji se zalažu za strogu zaštitu životne sredine i reduciranje

turističkog prometa, turističke privrede, u cilju poboljšanja kvaliteta života lokalne zajednice,

- 3) razvoj turizma treba da se ostvaruje na način koji obezbjeđuje racionalno korištenje prirodne sredine i kulturne baštine, afirmaciju autentičnih vrijednosti destinacije, tradiciju mjesta i njegovog stanovništva.

Bosna i Hercegovina pripada zemljama u tranziciji i kao takva pokušava da izvrši posleratnu obnovu i ubrza ekonomski razvoj. S obzirom na skromna sredstva kojima raspolaže, kao i stalno smanjivanje priliva međunarodne pomoći za razvoj, ograničen pristup stranim pozajmicama i međunarodnim finansijskim tržištima, ključno je pitanje kojim sredstvima i kako da se finansiraju ti procesi. Jedan od načina obezbjeđivanja sredstava je razvoj turizma, koji ne samo da bi doveo do ekonomskog oporavka, nego bi zaustavio iseljavanje, i eventualno, doveo do povratnih migracija stanovništva.

LITERATURA

- [1] Čerović, S., *Strategijski menadžment u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum, 2009.
- [2] Jegdić, V., *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, 2012.
- [3] Lamza Maronić, M., Tokić, I., Uticaj demografskih čimbenika na društveno-ekonomski razvoj Hrvatske, 2012.
- [4] Maksin M., Pucar M., Korać M., Milijić S., *Menadžment prirodnih i kulturnih resursa u turizmu*. Beograd: Univerzitet Singidunum, 2009.
- [5] Pašalić, D., Pašalić, S., Uticaj turizma i demografskih resursa na održivi razvoj Republike Srpske. Sinergija University International Scientific Conference, 2016.
- [6] Popesku, J., *Menadžment turističke destinacije*. Beograd: Univerzitet Singidunum., 2011.
- [7] Smits, R., *Sustainable Tourism – Destination Development*, HVS International Journal, 2003.
- [8] Swarbrooke, J., *Sustainable tourism Management*. CABI Publishing, 2005.
- [9] <http://www2.unwto.org/>
- [10] <https://www.worldometers.info/hr/>
- [11] <http://www.rzs.rs.ba/>